

*Teprw fem yedno prziffel fiem,
neymam nycze czynyti f tiem.*“

*Teprv sem jedno přišel sěm,
nejmám nice činiti s tiem.*“

Teprw

Adverbium času, vzniklo adverbializací spojení *to prvé* (stsl. **to pьrvo*)

Hláskosloví

[r] je slabikotvorné, do 14. století se u slabikotvorných likvid objevovaly průvodní vokály – zde je ve stč. doložena forma *tepirv*. Ve 14. stol. se proměnily v plně slabikotvorné. Zbytky slabikotvorných likvid doloženy v okrajových dialektch: jihozápadočeské *stirnad* namísto *strnad*, severovýchodočeské *Kerkonoše* namísto *Krkonoše*.

Některé skupiny zůstaly (od 12. stol.) neslabičné: 1. *tu* (žlutý × slov. žltý, člun × slov. čln), 2. *žer-*, *čer-* (čerrný, čert, žerd’).

yedno

Adverbium, později částice.

Vzniklo adverbializací z číslovky *jeden*.

Ustrnulý tvar nominativu/ akuzativu singuláru neutra: *jeden, jedna, jedno*.

Dvojitý potenciální vývoj

I.

<i>jedno</i> >	<i>jenno</i> >	<i>jeno</i> >	<i>jen</i>
	asimilace	zjednodušení	apokopa

II.

<i>jedno</i> >	<i>jedn</i> >	<i>jenn</i> >	<i>jen</i>
	apokopa	asimilace	zjednodušení

Forma *jenom* vznikla z ustrnulého instrumentálu:

jednom > *jennom* > *jenom*

fem prziffel

3. os. sg. m. préterita, *jíti, jdu, jdeš* – sloveso 1. slovesné třídy, vzor *vésti*.

Tato forma je supletivní – vytvořena od jiného kořene *-chbd- / *-chod- : *-chbdŕ > *-šbdŕ > *-šbŕ (vytvořeno z lexikálního morfu *ch_d*, který je redukováným stupněm kořene *chod* {*chodit*}).

Préteritum se vyvinulo až v praslovanském / pračeském období z perfekta: původně mělo rezultativní význam (*přišel jsem = jsem příšlý*).

1. os. sg. **jesmь* > **jes^m* > **js^m* > *jsem*

V 1. os. sg. došlo k zániku jeru. Poté zaniklo -e- **jes-* > *js-*. Následkem toho se objevuje vkladné *e* **s^m* > *sem* (slovenština má vkladné *o*: *som*).

Ale 1. osoba plurálu mohla mít i jinou strukturu takovou změnu nepůsobící: **jesme*, **jesmy*. Je zřejmé, že nová forma je derivovaná ze singuláru. Tzn. **jsm* + *y* / *e*

1. os. pl. **jesmь* (-e, -y) × *j^{sme}* / *j^{smy}*

Ve 2. osobě došlo jinému procesu: *e* totiž zaniklo:

**jesi* > *j^{si}*
**jeste* > *j^{ste}*

Obě změny však způsobily vznik pobočné slabiky.

Iniciální *j-* v pobočné slabice zaniklo, avšak zůstalo zachováno tam, kde k jeho zániku nebyly fonologické důvody (např. po záporu *nejsem*). Proto se nakonec v češtině zachovalo (i když v její mluvené podobě se neužívá).

V 1. osobě vznikla v moravských dialektech forma *su*, ta se ale užívá jen ve funkci lexikálního slovesa.

f*iem*

Adverbium místa, podobně jako *tak* podleho apokopě

sěmo > *sěm*

Doloženo ve spojení *semotamo*.

n*eymam*

1. os. sg. prézenta atematického slovesa, *jmieti*, *jmám*, *jmáš*

Hláskosloví: náslovné *j* zaniklo v pozitivních tvarech jako pobočná slabika

* *nejътатъ* >
nejmám

zánik a vokalizace jerů zánik, polovina 10. století, podle Havlíkova pravidla: sudý v nepřetržité řadě od konce se vokalizoval (tvrdý *e*, měkký *'e*), lichý zaniknul, původní jerovou pravidelnost nahradily rozličné analogie a tendence k zachování slovního základu, popř. artikulační důvody (*mech, mcha* → *mech, mechu*; *dskā, dsky...* *desk* → *deska* – vyrovnání; *desky, desk* → *desek* – artikulační důvody)

Oba jery jsou liché – sudé jsou jen ty, které patří do nepřetržité řady.

nyczē

Genitiv singuláru neurčitého záporného zájmena *ničso*.

Od původu zájmeno * *čb*

Morfologie

Forma nominativu a akuzativu **čb* po zániku a vokalizaci jerů nemohla být fonologicky realizována (scházela ji tónová složka slabiky). Byla proto nahrazena formou genitivu *čso* (jde tedy o genitiv-akuzativ).

Tato změna (v kontextu slovanských jazyků velmi neobvyklá) byla zřejmě umožněna těmi případy, kdy *čso* bylo užíváno jako forma záporového genitivu (u tranzitivních sloves byla tedy na místě kladného akuzativu): *nejmám ničē činiti s tiem* (*O liščē a čbānu*).

Po zániku a vokalizaci jerů se zájmenné formy nominativu maskulina **tъ, (kъ), sъ, jъ, čb* ocitly ve fatální situaci: jakmile zanikl jer, neměla zájmenná forma žádný element, který by byl nositelem slabičnosti. Pouze *j* se mohlo změnit v *i*, což je také doloženo ve staré češtině a v nejstarší vrstvě některých moravských dialektů.

Jinak se ovšem zájmenné formy vyvíjely čtyřmi způsoby (podle možností a okolností):

1. reduplikací: původní forma se zdvojila (zkopírovala): **jъjъ* > *jej*, **tъtъ* > *tet*
2. zájmenná forma byla rozšířena o sufix *-nъ*: **sъnъ* > *sen*, **jъnъ* > *jen*, **tъnъ* > *ten*
3. zájmenná forma byla rozšířena o příklonku *-to*: **kъto* > *kto*
4. zájmenná forma byla nahrazena jiným pádem: **čb* → *čso* (původně genitiv **čbso*)

Původní formy obsahující jen konsonantický element jsou doloženy v adverbializovaných formách: *pro-č, za-č, na-č, pro-ň* (*pro + jъ*), *předeň* (*přinesechu předeň člověka němého* {BiblO1; Mt 9,32}) *ve-t-čas, leto-s, dne-s*

Hláskosloví

* *ničso* >

zánik a vokalizace jerů, viz výše

ničso

*ničso*¹ > *ničse*
> *ničs*

apokopa

ničs > *nic*

asimilace místa artikulace, 14. století

czynytí

infinitiv *čínũ, činiš, činiti* – sloveso 1. třídy, vzor prositi

Morfologie

Infinitivní koncovka podléhala již od 14. století apokopě: *-ti* > *-t'*. V 15. století pak pod vlivem supina ztvrdla *-t'* → *-t*.

Ve spisovné češtině se dlouhou dobu vyskytovaly vedle sebe podoba plná *-ti* a neslabičná *-t*. Teprve ve 20. století však byla podoba *-t* akceptována kodifikací. To velmi rychle archaizovalo podobu *-ti*.

V nářečích jsou doloženy všechny podoby: na větší části jazykového území *-t*, na větší části střední, východní a severní Moravy a přilehlé části Slezska podoba *-t'* (> *-ć* > *-č*).

Fakt, že se *-t*, stalo reprezentativní koncovkou infinitivu, potvrzuje to, že proniklo také do infinitivní formy velárních sloves 1. třídy: *pěci* → *péct / píct*, *vlěci* → *vléct / vlíct*. Dokonce se analogií vytvořila podoba *ject* namísto *jeti* (toto sloveso není totiž geneticky souhláskové: **je – ti, *je-d-ŕ, *je-de-šb*).

[tiem

instrumentál sg. n., zájmenná rodová tvrdá deklinace *ten, ta, to*

**sъ tēmъ* >
s tēm

zánik a vokalizace jerů zánik, polovina 10. století, podle Havlíkova pravidla: sudý v nepřetržité řadě od konce se vokalizoval (tvrdý *e*, měkký *'e*), lichý zaniknul, původní jerovou pravidelnost nahradily rozličné analogie a tendence k zachování slovního základu, popř. artikulační důvody (*mech, mcha* → *mech, mechu*; *dskā, dsky...* *desk* → *deska* – vyrovnání; *desky, desk* → *desek* – artikulační důvody)

Oba jery jsou liché – sudé jsou jen ty, které patří do nepřetržité řady.

s tēm > *s tiem*

zánik ě, ě mělo diftongický charakter, velmi slabou počáteční diftongickou složku a dominantní složku vokalickou *e*-ovou

¹ Doloženo jen v podobě *nicož*.

bylo krátké a dlouhé; dobová grafika je od sebe většinou neodlišuje:

ě [i^e] krátké *řeka, cesta, město*

ě̃ [i^e] dlouhé *věra, měra, měsíc*

krátké ě zaniklo, vývoj se charakterizuje tak, že se vyvíjí ona *i*-ová složka, jotace

- **po labiálách** tak, že se z *i*-ové složky samostatný foném: *věrnost' > vjernost', běhati > bjehati, město > mjesto*
- **v ostatních pozicích** *i*-ová složka zanikla: *řeka > řeka, sě > se*

u dlouhého jať se posiluje *i*-ová složka, hovoří se o rozvinutí jotace *běda > bieda*, nakonec se v 15. století diftong *ie* monoftongizoval *bieda > bída*

diftongizace ě̃ > *ie*, 2. pol. 14. století

u dlouhého jať se posiluje *i*-ová složka, hovoří se o rozvinutí jotace *běda > bieda*

s tiem > s tím

monoftongizace ě̃ > *i*, 15. stol., výše zmíněný proces posilování *i*-ové složky vyvrcholil v 15. století definitivním prosazením první *i*-ové složky na úkor složky *e*-ové